

A SZÖSSZETÉTELEK NÉHÁNY KÉRDÉSE JUHÁSZ FERENC KÖLTŐI NYELVÉBEN

L Á N C Z I R É N

Juhász Ferenc így fogalmazza meg, mit tesz a költő, illetve mit kell tennie: „A létezés mérhetetlen sokaságában és változatosságában egymásra-halmozza a dolgokat: a költői halmozás a létezés gyönyörűsége. Nem a lét utánzása, de azonos-rangú lét teremtése . . . biztos vagyok abban, hogy nyelvünk (ez a voltaképpen természeti nyelv) hatalmas kivirágzás, hajlékonysági bomlás előtt áll. Most kezd nyelvünk élni csak igazán! S nekünk, magyar költőknek kötelességünk ezt a virágzást segíteni: minden lehetséges mutációt létrehozni, keresztezni és szaporítani, új szó-létezőket kitenyésztetni, akár szókentaurokat, hattyúlovakat, rákliliomokat, rózsacsődöröket, pók-kristályokat, zsiráf-angyalokat, szó-emberrnövényeket, csöndharkályokat és szemgolyó-ősfákat, új-szavakkal-terhes kozmosz-csikóhalakat nemzeni, kihordani, szülni. Minden ilyen kísérlet fontos és számontartandó!” (*Mit tehet a költő?* Budapest, 1967)

Ebből az idézetből is kitetszik, milyen „szó-létezőket” tenyésztett ki a költő. De nemcsak ezért idéztem ezt a részt, hanem azért is, mert felszólít bennünket. Hogy tartsuk számon azt, amit keresztezett és szaporított. Hát kísérreljük meg számba venni a „szókentaurokat”, „hattyúlovakat”, a hihetetlen mennyiségű, szinte megszámlálhatatlan neologizmus egy kicsiny részét, kísérreljük meg feltárni Juhász Ferenc szóteremtésének törvényszerűségeit.

Ahhoz, hogy egy művet megértsünk, először is ismernünk kell alkotóelemeinek jelentését. Ha új, még nem hallott szóval találkozunk, tisztáznunk kell magunkban értelmét. Nyelvi ismereteink, nyelvi tapasztalataink alapján, az analógia alapján próbálunk meg értelmet rendelni Juhász Ferenc szóösszetételeihez is.

Az új szónak rendelkeznie kell olyan tulajdonságokkal, amelyek a köznyelvi, lexikalizálódott összetételekhez hasonlóvá teszik. Még a természetes nyelvben mesterségesen létrehozott szóalakoknak is „szószerveknek”, „névszerűeknek”, a meglevő nevekhez hasonlóaknak kell lenniük, meglevő mintát kell követniük. Legalábbis, ami a struktúrájukat illeti. Juhász Ferenc összetételei-

vel kapcsolatban is feltehető a kérdés, mennyiben felelnek meg nyelvi ismereteinknek, van-e analógiájuk nyelvünkben. Induljunk ki abból, amit a hagyományos nyelvtan tanít.

Juhász Ferenc szóösszetételei (legalábbis egy részük) ugyanúgy előtagra és utótagra bonthatók, vagyis morfológiailag kéttagú szerkezetet mutatnak, mint köznyelvünk szavai. Főnevek: hártya-homály, álom-fátyol, kristály-csönd, kőkorona. Melléknevek, melléknévi igenevek: kő-eres, láng-kocsonyás, moharcú, mohában-kuporgó. Az elő- vagy utótag (sokszor mindkettő) szintén összetett szó. Az előtag összetett szó: főnevek: rózsakristály-fű, gázbuborék-virágzás, gyémántrózsa-lángolás, aranycsésze-halacsákák; melléknév: kristályrózsa-bordás. Mindkét tag összetett szó: főnevek: sárkánygyík-másodtest, kőtakony-buborékhalmoz, szemgolyó-szőlőfürt; melléknév: aranycsipke-kráter-szájas.

Nyelvünkben kevés olyan kifejezés van, amely kivétel a kettős tagolódás alól. Juhász Ferenc összetételei között azonban nagy számban találunk olyanokat, amelyek hármas, négyes tagolásúak, vagy akár ötnél több részre tagolhatók, és ezek nem bonthatók a szokásos módon elő- és utótagra. A tagolást maga a költő végzi el a kötőjeles írással. Íme néhány példa:

Hármas tagolású összetételek: főnevek: pikkely-korsó-száj, Föld-Apa-Anya. A tagok valamelyike vagy mindegyike összetett szó: hal-gumibuborék-harapás, tűzgyökér-buborék-gömbök, kőpikkely-hordó-sárkánymellkas, kristályragyogás-csikóhal-nőstény, tüskevázás-hártataréjlevel-vigyor, kőszálka-leveles-ernyő-csontváz, embercsont-sárkánycsont-találkozás, növényaszáras-kitinhordós-kitinhártadongás. Melléknevek: gyönggyel-kivarrt-lábú, kristály-őszirózsa-szemű, iker-üvegfélbuborék-orrlikú, feketegolyó-feketeszár-összekötöttségű, tűztejmirigy-csomós.

Négyes tagolásúak: főnevek: moha-pikkely-tekervény-szakáll, eleven-kőkripta-Nagybimbós-asszonykukac; melléknevek: bogaras-lepkés-füves-virágos, hosszú-kristályhólyag-csokor-szemű.

Bár úgy tűnik, ezek között a szavak között is vannak olyanok, amelyek írástól függetlenül szintén tagolhatók. De lehet, hogy a tagolással másmilyen értelmet adunk a szónak. Mindez csak feltevés; azt volna jó tudnunk, komolyan vegyük-e az írásmódot. (Mennyiben különbözik például a kristálypikkely a kristály-pikkelytől?)

A többtagú összetételek azonban nem bonthatók elő- és utótagra. A következő szavak szokatlan hosszúságukkal térnek el a köznyelvi szavaktól: főnevek: kőzet-kristály-őspép-hártya-kristály-tojánhéj-tűzkristályhójjag-őskocsonyatűz-golyók, növényaszár-kókalicka-kristályketrec-csontkosár-kitinpáncélruha-szövetség, Fölemész-tódés-Megszűnés-Rothadás-Átlényegülés-Óriás, páncélos-rostos-puhakőágú-kristálydorongú-csontpálcikájú-növényes záras-kitinhordós-kitinhártadongás. Tizenhét tagú ez az összetétel: szőr-csont-szemgolyó-állatüvegsgemrozsa-bojtfarok-egérpofatojánhéj-pikkelygyöngykása-kitinvázotrmelék-mohadugó-koponyácskaszánytoll-faroklegyező-karomrózsa-csőr-csáptoll-mókusprém-denevérhártalegyező-gombóc.

A melléknevek és a melléknévi igenevek között is vannak többtagúak: bíbor-fekete-arany-sötétkék-rózsaszín-zöld-sárga-lila-fehér (hang-ömleny), visongó-vartyogó-hőmpölygő-tántorgó-tajtétköző-hugyozó (végzetes egyszer-szerelem). Juhász Ferenc nyelvében szinte korlátlanul bővíthető egy-egy szó újabb szavak hozzáadásával. Az összetételei tagok mellérendelő viszonyban vannak egymással, a mellérendelés pedig „tetszés szerint bővíthető asszociációs sort hozhat létre” (*A mai magyar nyelv*).

A hagyományos nyelvtan szeretlen összetétel néven tartja számon az olyan összetett szókat, melyek a mondatban keletkeznek tagjaik hosszan tartó összetapadása útján. Ebbe a csoportba tartoznak a mondatból vagy a mondat egy részéből alakult szavak. Ezekkel mutatnak rokonságot azok az összetételek, amelyekben a határozó, a tárgy vagy a jelző tapad a vele szószerkezetet alkotó szóhoz: halálíg-énekeljen, vérrel-permetezett, léttel-beteljesülés, fájdalom-kialtozás, lángot-köhögve, boldog-révületben. Ezeknél összetettebb szerkezetek is szóként szerepelnek: vágott-honába-tért, hirtelen-halált-hozó, Ilyen-asszonyt-hiába-kereső. Akár az összetett mondat is laza szerkezetű összetétellel válhat a Juhász Ferenc-versben: Eddig-nem-tudta-micsoda, Most-se-tudja-micsoda, Nem-tudja-mi-lehet, ki-tudja-mi-volt, ki-tudja-ki-volt-apja, ki-tudja-ki-volt-anyja, ki-tudja-hogyan-született, ki-tudja-hogy-növekedett.

Azok az összetételek, amelyek határozói előtagúak, tovább csoportosíthatók az előtagként szereplő határozószók alapján:

- sose-vén, sose-hallott, sose-halott, sohasem-betelve, soha-le-nem-hunyható, soha-el-nem-oszló
- még-titkosabb, még-rejtelmesebb
- mindig-éhes, mindig-tökéletesebb, szerelemre-mindig-éhes
- egyre-likacsosabb, egyre-szivacsosabb, egyre-buborékosabb, egyre-fájdalmasabb
- kívül-vázások, belül-csontvázások, belső-lángúak
- nála-teljesebb, nekem-idegen, töletek-magamra-hagyottan
- csupa-szakadás, csupa-ránc, csupa-buggyanás, csupa-fodor
- félig-nyitott, félig-elégett, félig-kiapadt

A kölcsönös névmási előtagúak is határozóként állva tapadtak a következő szóhoz (úgy érteve, hogy a mondatban utána következik, és alkot vele szószerkezetet): egymást-érintő szívünk, egymásba-kapcsolódó tudat, egymásba-rejtő álmok, kígyók egymásba-harapása, egymásért-marakodás, egymásra-rétegző, egymástól-távolodó.

Ugyancsak névmási előtagúak a következő szavak is: magammá-szeretni, önmagát-nemző; semmit-szülés, semmit-nemzés, semmit-vajudás, semmit-szeretés, semmit-temetés, senkit-megváltani-nem-tudó.

Juhász Ferenc összetételei tagadószó-előtagúak is lehetnek: nem-emberi, nem-köhög, nem-tudhatta közömbösség, nem-tudhatta közönyösség, nem-is-volt ellenségem, nem-remény.

A névutó-melléknevek nyelvünkben akkor alkotnak összetételt, ha a kapcsolat jelentése módosult. A költő olyan esetekben is új szó elemévé teszi az -i

képzős névutót, ha nem következik be jelentésmódosulás: osztódás-előtti boldog pillanat, test-nélküli vallomások, vágy-nélküli dolgok, ember-nélküli, állat-előtti, rák-rája-polip-medúza-nélküli tenger, bársony-maszk-nélküli.

A hagyományos nyelvtan az összetett szókat elő- és utótagjuk közötti mondatnyi viszonyuk alapján csoportosítja. A szerves összetett szók jellemzője a hagyományos megközelítés szerint az, hogy az elő- és utótag között a mondatokban található szó szerkezetekhez hasonlóan mellé- vagy alárendelés figyelhető meg. Az ebből a megközelítésből kiinduló osztályozási rendszerben megtalálhatjuk a Juhász Ferenc-összetételek egy részének a helyét.

1. Alárendelt összetett szók

1.1. Tárgyas összetett szók

jelöletlenek: képlátó, fénylátó, halálhívó

jelöltek: múltját-elégetett, életet-dagasztó, kötővist-hordozó, csikóhalat-ök-lendező, polipot-prüszkölő, medúzát-hörgő, gyávaságot-szerető

1.2. Határozós összetett szók

jelöletlen: dárda-vert (=dárdával vert)

jelöltek: szöggel-általvert, földbe-szótt, örökre-elnyomott, vérből-fakadt, lángalvirágzó, istenárnyékba-visszaszökött, mohavirággal-hímzett

1.3. Jelzős összetett szók

1.3.1. Minőségjelzősök: főnévi jelzővel, főnévi utótaggal: sártoll, csipketoll, virágarc-koponya, pikkely-szobor, és ide tartozik a köd- és moha- előtagúak egy része; melléknévi igeneves jelzővel melléknévi utótaggal: behorpadt-szemhéjú, kimeredt-orrlikú; melléknévi jelzővel: sárga-üstökű, zöld-tarjú.

1.3.2. Mennyiségjelzősök: tőszámnévi jelzővel: egy-álmú, egy-dal, egy-öröm, egy-hang, egy-törvény, egy-lendület, kilencsontú, hét-varratú, hat-kubacsú, nyolcszárnyú, ezer-mellbimbójú, százsorszortitkosabb, egyszer-létező, egyszer-szerelem; sorszámnévi jelzővel: első-hang, első-anyaság, első-terhesség.

1.3.3. Birtokos jelzősök: az elő- és utótag is főnév: körömerjedés, napmeleg, dér-csizma-dobogás, csont-dobok-dübörgése, világcsoda, üvegláng-elfolyás, megváltó-magzat-jövője szavak, fényrobbanás, Pokol-kiheréltje, Múltak-Idő-cseréltje.

2. A mellérendelt tagokból álló összetett szók két csoportra oszthatók:

2.1. A kettőztetés útján keletkezett szóismétléseknek is van mintája, a köznyelvek közül azok tartoznak ebbe a csoportba, amelyekben jelentéstöbblet van az összetételi tagokhoz viszonyítva, vagyis az új szó mást jelent, mint az összetevő elem. Alaktanilag mindenképpen ide tartoznak a következők: Jaj, / szent-szent-szent lila-rózsa göbök világoskék mirigyfelhők / között a sötétkék magányban; Jaj, látni vala a Szent-szent-szent-Vándorlást és a Szent-szent-szent Megvalósulás folyamatát . . . látni vala a Szent-szent-szent / Megvalósulás Kezdeteit és Folytatását; S vak arcát a könnyű-könnnyű délutáni égre emelve nehezen; Új hittel új remények, arcán a végső-végső tiszta-tiszta fénnyel; ahol megvalósult a / különös-különös találkozás; egy furcsa-furcsa Csontvárosiás feküdt / a zöld moha-korona közepén: Ott fekszik kopaszon, tisztán, sze-

méretlenül / a furcsa-furcsa Skeleton. Azt viszont, hogy ezek az összetételek rendelkeznek-e jelentéstöbblettel, meg kell fejteni.

2.2. Két önálló szó összekapcsolásával keletkeznek a köznyelvben a laza szerkezetű összetételek. Ilyen laza szerkezetű összetételeket is alkotott Juhász Ferenc. Az elemek lehetnek rokon értelműek: hortyogva-szutyorogva, habzik-fröcsköl, kering-köröz. A hasonlóság illetve a hangulati rokonság alapján kapcsolódhattak össze a tagok a következő szavakban: taknyos-üveges, Árva-Magányos, vartyogók-sziszegők, brekegők-pittyegők, brummogók-mekegők, fortyogók-sziszegők, ugatók-libegők, nyihogók-csipegők (az utóbbiak a hangokra vonatkoznak). Ellentétes értelmű elemek is összekapcsolódhatnak: boldogtalan-boldog, összehúzó-dó-szétnyíló, szomorú-vidáman, hökkenten-vidáman. Nem ilyen egyértelmű a dögletes-hatalmas, Boldogtalan-Buta-Bonyolult melléknevek összekapcsolása, vagy a határozói igenevek egy szóként funkcionálása: gyúrve-oldva-ráncolva-fölpúpozva.

A fenti példák egyrészt azt bizonyítják, hogy a természetes nyelvhez hasonló szabályszerűségek fedezhetők fel Juhász Ferenc neologizmusában, másrészt azt is láthattuk, hogy a költő olyan szóalkotási lehetőségeket is talál, melyek nyelvünk nem él.

Az összetételeknek másmilyen megközelítése is lehetséges. Az új megközelítés lényege az, hogy az összetételi tagok között nem kell keresni szintaktikai kapcsolatot, mert ilyen kapcsolat közöttük nincs. Van azonban transzformációs múltjukban. Az összetételek mondatból vezethetők le transzformációs lépések segítségével. Vagyis az összetétel annak kiinduló mondatával kapcsolható össze. Az összetételek tehát generálhatók. Ez azt jelenti, hogy összetett szavakhoz mondatstruktúrát rendelünk, és az összetételt úgy fogjuk föl, mint a megfelelő mondatstruktúrából való levezetést. Károly Sándor írja: „A generálási eljárás recepteket ad ahhoz, hogy lehet a magyar nyelvben lexikológiai egységeket és összetételeket »gyártani« a kialakult szokásoknak megfelelően, megadván az összetételek megalkotásának feltételeit. E megadott szintaktikai és szemantikai feltételek az összetételek típusainak az elkülönítésére és az összetételek értelmezésére, jelentésük megértésére is alkalmasak.” (ÁNyT. VI. 275.) És ehhez hozzáteszi azt is, hogy ha először hallunk egy összetett szót, akkor ismert strukturális és szemantikai modellekhez mérjük és aszerint értelmezzük.

A sajátos lexikai transzformáció eredményeinek felhasználásával már vizsgálták a Juhász Ferenc alkotta összetételeket. Futaky Istvánnak van egy elemzése, amelynek tárgya az összetételek egy típusa. Futaky azt mutatja be, hogy Juhász Ferenc a „szó-keresztzés” nyelvgazdagító eszközét tudatosan használja, és szavaiban belső törvényszerűségek vannak, „a szavak sajátos modellbe illeszthetők, s ezek a modellek kapcsolatban állnak köznyelvi megfelelőik modelljével” (NytudÉrt. 83.). Azokat a főneveket vizsgálta, amelyek zárótagja egy -ás/-és képzős nomen actionis, pl. világ-kimondás, csillagzuhogás, kristályatom-rezgés-létezés stb. Ezek köznyelvi modellje a hóesés, motorzúgás. A ki-

induló mondat képlete: Art+N+V (A csillag zuhog.) A használat feltételei a köznyelvi szavak esetében a főnévnél [$\pm$ megkülönböztetés], az igénél [+jellemző cselekvés] [-tranzitív] [+folyamatos] jegy. Juhász Ferenc összetételeinél az igék jegyei módosulnak. Nála [-jellemző cselekvés] [-tranzitív] [$\pm$ folyamatos] jegyekkel rendelkezik az ige.

A szabályostól való eltérés könnyen megmagyarázható, „egy-egy ilyen összetétel nem más, mint a költő öntörvényű jelzésrendszerének sajátos kifejezési formája” (uo.).

A tanulmányban szó esik a szövegekörnyezet jelentésmódosító hatásáról is. Pl. a -létezés utótagú szavak közül a kő-létezés kiinduló mondata nem A kő létezik, a szöveg más értelmezést sugall: létezést kő alakjában, ill. kőként való létezést.

Az én szógyűjteményemben is sok, ebbe a típusba tartozó szó található, és természetesen ezek is olyan sajátosságokat mutatnak, amelyeket Futaky bemutatott. Ez is bizonyítja, hogy valóban vannak belső törvényszerűségek a költő szavaiban. (Példák: gyémánt-lüktetés, harmat-csobogás, tündér-vihogás, üvegharang-csipogás, arany-reszketés stb.)

Az általam vizsgált összetételek jelentős részének előtagja [+anyag] jeggyel rendelkező szó. Ezeknek is van mintája a köznyelvben, a kiinduló mondat igéjének jegye [+készítés] [-folyamatos]: Vasból készítették a rudat, ill. vasból készült ez a rúd. A kiinduló mondatban határozó és tárgy van, mindkettő főnév. A tárgyat jelölő főnév jegye [-élő]. Példák: aranycsengő, bársonycsengő, csontdob, üvegharang (ezek előtagjai a többszörös összetételeknek: aranycsengő-bizsergés, bársonycsengő-mocorgás, üvegharang-csipogás), szőrlegyező, üvegorona, üvegharapófogó, kristálykoporsó, kőpajzs; a kő nagyon sok szó építőeleme: kő-esernyő-bomba, kő-dugattyú-telitalát, kőpikkelypálmaszlop, kőzsákocska-csokrok, kőcsövecske-kötegek, kőkupola-ív, kőboltív-tető. De ilyen összetételekre is akadhatunk: kristály-moha-bársony-kő-üveg-gumi-csont-toll-virágütések. Ennek és a hozzá hasonlóknak kiinduló mondata/i bonyolultabbak, az ilyen szavak nem is vezethetők le egyetlen mondatból. Ebben a szóban egyébként szinte minden anyag benne van, amelyekkel a költő szavakat alkot (csak a pikkely és a csipke és a pikkely hiányzik a felsorolásból).

A versekben található olyan szavak is, amelyek kiinduló mondatának igéje másfajta jeggyel rendelkezik; olyan esetekre gondolok itt, mikor nem készítésről van szó, hanem arról, hogy a tárgy, melyet a főnév jelöl, valamilyen anyagból van: kőpikkely, kőlevél, kőrügy, kőhártya-talp, szőrállkapocs, szőr-csipketoll, kristálytoll.

Az 'ilyen anyagúvá vált' értelmezés is lehetséges: kőgyík, kőgiliszta, kőhús, kőizom, kőpata szavakban. A kő előtagúak mindegyikére ezzel még nem kapunk magyarázatot.

Ha a tüzet égő anyagként értelmezzük, és miért ne értelmezhetnénk így, ebbe a csoportba sorolhatjuk a tűz- előtagú szavakat is: tűzdrót, tűzcérna, tűzkötél, tűzfonál, tűzlepedő, tűzkéve, tűz-vizelet, tűz-ürülék, tűzondó, tűzpete,

tűzváladék, tűztojás. A szövegkörnyezet lehetőséget ad az ilyen értelmezésre: „Egyetlen óriás tűzszáj / zabálta, rágta / a lüktető, árva / Földgolyót” stb. (*A szent tűzözön regéi*)

A kő-merevség pl. A kő merev mondatra vezethető vissza, ahol is az alany főnév, az állítmány melléknév. A köznyelvi minta a vaskeményiség. Az összetett melléknevek – mint pl. a kővad, kődurva – szintén ide sorolhatók. A melléknevek szemantikai osztályára érvényes az, amit Károly Sándor a hasonló köznyelvi melléknevekkel kapcsolatban állapít meg, tudniillik, hogy a melléknevek szemantikai osztálya nincs közelebből meghatározva, „itt relatív szabályosság érvényesül: a melléknevek azokkal a főnevekkel társulnak, amelyeknek jellemző tulajdonságait adják meg, tehát amely melléknév elsősorban asszociálódik a főnévhez” (ÁNyT. VI. 290.).

Az összehasonlítás sok új összetett szó alapja. Hasonlóság alapján kerülnek kapcsolatba az összetevő tagok a következő szavakban: bot-nagy, tál-nagy lepke, görögdinnye-nagy, sárgadinnye-nagy rovar, horog-nagy szarvú szarvasbogar. Ezek esetében Olyan nagy, mint a . . . típusú a kiinduló mondat. Vagy a méz-pocsolya esetében: A mézhez hasonlít a pocsolya, vagyis olyan a pocsolya, mint a méz, ti. olyan sűrű. A kiinduló mondat alanyt és határozót tartalmaz, mindkettő főnév, és ugyancsak mindkettő [[±] élő] jeggyel rendelkezik, az ige szemantikai jegye pedig [+ hasonlóság]. Példák: gyöngytoll-szavad, csillámfehér (olyan fehér, mint a csillám, vagyis ragyogóan fehér), fény-arany, láng-páva fark, fénytorny, gyémánt-csillám, szurok-sűrű, kő-nehéz, szírom-arc, pihe-koszorú.

A tagok kapcsolata a hasonlóságon alapszik azokban az összetételekben is, amelyek első tagja a 2. tag színét határozza meg hasonlító tagként: zöld-lélegzetű, kék-kocsonyakezűek, piros-kocsonyakezűek, arany-kocsonyakezűek, piros-arany, sárga-üstökű, piros-koponyájú, zöld-viaszú, szürke-pamatú, zöld-taréjú, zöldhártyás, sárga-uszonyú, kék-kagylós, zöld-szeplős, fekete-gyöngyből-fűzött. A kiinduló mondat formája: A viasz zöld. Az állítmány melléknév, az alany főnév a mondatban.

Külön csoportba sorolhatók azok az összetételek, amelyek előtagja a módot határozza meg (az egész szó is gyakran a módra utal egyébként): zölden-izzó, zölden-begombásodó (e két szó nem módra vonatkozik, csak az előtag utal arra), ósállat-lassan, Brontosaurus-lassan, óskazuár-lassan, kőcsagláb-óvatosan, király-mereven, király-büszkén.

Több mondat szolgálhat az olyan szavak kiinduló mondatául, amelyekben, mint a következőkben is, a színek egymás mellé sorakoztatása található: bíbor-kék-zöld-arany-izzás. A Juhász Ferenc-i látásmód megenged ilyen összetételeket is.

A vizi- előtagú szavak könnyen megfejthetők, van köznyelvi modelljük. A 2. tag [[±] élő] jegyű főnév. A kiinduló mondat így egyszerűsíthető: valaki/valami él/van/tartózkodik valahol. Pl. vizi-szikla, vizi-asszony, vizi-isten, Vizi-Várakozók. Ebbe a csoportba sorolható pl. a tengerpart-homok is.

A helyhatározó előtagú igenevek népes csoportot alkotnak, ezekről már volt szó. Szuktúrájuk egyértelmű.

Vannak azonban olyan újszerű, meglepő összetett szavak is a Juhász Ferenc-versekben, amelyekhez – a fenti példakkal ellentétben – nem tudunk struktúrát rendelni, amelyek nem illeszthetők a köznyelvi összetételek alapján kidolgozott modellekbe. Ezek szabálytalanságukkal emelkednek ki az átlagból. A köznyelvben úgy van, hogy „ha az összetétel használatát már jól ismerjük, akkor a tagjai közti viszony el is homályosulhat” (Károly Sándor, 274.). Juhász Ferenc olyan neologizmusokat is létrehozott, amelyek között a viszony eleve homályos. Amennyiben viszont kiindulópontként nem találunk a kommunikáció szempontjából teljes értékű mondatformát, nem tudjuk értelmezni a szó jelentését. Ha mégis van valamilyen elképzelésünk a szó jelentéséről, akkor valamilyen struktúrát rendelhetünk hozzá. Hogy ez nem egyszerű, hogy a költő jól feladja olvasójának a leckét, azt nagyon sok példával bizonyíthatjuk:

– kőkurvasággal-Halál-halállal összetaknyozott és összerózsázott vonaglás-virágú Lomhaság (*Gyermekdalok*): a halál halála még csak érthető, de mi az, hogy kőkurvaság?

– Az arany- előtagú szavaknál ki kell bogozni, mikor anyag, mikor szín és mikor fény a szó jelentése.

– Szőlőgyökér-tekerégés: a szőlő tekeredik vagy a szőlőéhez hasonló a tekeredés?

– Polip-alattomoság: a polip alattomos, vagy olyan alattomos, mint a polip?

– Tűz-tisztaság: a tűz tiszta vagy a tűz megtisztít?

De gondolkodásra készítetik az olvasót és kérdéseket vetnek föl a következő szavak is: rozsdá-merengés, csipke-hömpölygés-idő, bársony-ámulás, csipke-homály, kőcsipke-álom, kőcsipke-láz, moha-esernyő-dobbanás, kőfolytatás, isten-szagú-szerelem-mocsár, üvegértelmetlenség, borostyánkő-ordítás stb. És mit kezdünk a tűz-egynéhány tagból álló összetételekkel? Ezekhez az összetételekhez nem egy, hanem több kiinduló mondat rendelhető, ezek nem vezethetők vissza egyértelműen egy bizonyos szemantikai szerkezetre. Ilyenkor a befogadónak kell döntenie, melyiket fogadja el.

Az összetételek különossége abból is adódik, hogy az összetételi tagok szemantikailag is távol állnak egymástól, nincs mindig közös szemantikai jegyük, még a konnotatív jelentés körébe tartozó asszociációk sem mindig segítenek, hogy felfedjük, milyen alapon kerültek a tagok szoros egységbe. Juhász Ferenc felrúgja, amit a jelentés előír: azt ti., hogy a jelentés írja elő (többek között azt is), hogy egy-egy szó milyen más szavakkal kerülhet kapcsolatba. És ez érvényes azokra az összetételekre is, amelyek szintaktikailag megfejezhetők. Juhász Ferenc számára nincs szemantikai korlátozás. Olyan költői nyelvet hozott létre, amelyben minden mindennel kapcsolatba kerülhet. Nyelvében bármely 2–3 vagy

több főnévvel vagy más szófajú szóval összetétel alkotható. Öntörvényesen von össze szavakat, egyetlen kifejezéssé sűrít szintaktikai szerkezeteket.

Az összetételek tagjaiként szereplő szavak sok összetételben megjelennek, akár néhány, a költő által szívesen és gyakran használt szó kombinációjával alkotott egész sor összetétel sorakozik ugyanabban a versben is, és különböző versekben is. *Az elhagyott ház (Anyám)* című versében pl. a csipke, a láng és más szavakkal játszik: csipketoll, növénycsipketoll, növénycsipkecsillagcsokor, csipkeláng, csipkeláng-ernyő, csipkehab, őshalálcsipkehömpölygés, csipkecsóva, csipkeház, csipkepáfrány-lomb, csipkecsilla, pikkely-szobor, pikkelycsipkeernyő-szobrok, drótcsipkeszőrnyek, drótcsipkeháló-koponyák, dróthálócsipke-szajak, drótcsipkekagyló-fülek, bársonyirigy-csipke-ősláng.

Összetett szavai meghatározzák a további kötöttségeket, pl. az igéket, melyekkel szemantikai kapcsolatba lépnek. Pl. a hold-csiga az úr szélére kimászott.

És még valamit befejezésként: ha a költő elindít egy bizonyos típusú összetételt, akkor azt gyakran halmozza:

*Az égő
Madár-Testamentumok,
Madár-Evangéliumok,
Madár-János-Jelenések,
Madár-Bibliák.*

csillagsóhajok vastag őspora és finom dérpihéje, mint a csillag-arcokra és csillag-szemgolyókra, csillag-szempillákra, csillag-szemhéjakra, csillagszajakra és csillagfülekre puhán lerakódó őspanasz tűzpelyhe . . .

*Csönd-lények csönd-zenéje, csönd-hangszerek
csönd-diadalma, csönd-szajak csönd-fújása . . .
zsíros üveg-olvadással,
zsíros üveglángolással,
zsíros üveg-kiáltozással,
növényi faggyú-lángolással,
növényi szőr-sikoltással,
növényi hús-jajgatással,
növényi csont-rikácsolással
növényi velő-csöpögéssel, velő-párolgással
égték
és elégték.*

Juhász Ferenc univerzumot teremtett, és nyelvünk ejemeiből olyan nyelvet, amely megismételhetetlen.